

Giminingi žingsniai

ISTORINĖ PSICHOLOGIJA: PROBLEMOS IR PERSPEKTYVOS

ALBINAS BAGDONAS

1. Humanitarinė ar gamtamokslinė paradigma?

Kaip matome iš pavadinimo, šnekėsime apie **istorinę psichologiją** (IP). Jau antrąjį šimtmetį IP idėja gyvuoja, aitrindama tiek psichologų ir istorikų, tiek ne psichologų ir ne istorikų mokslinę fantaziją. Kodėl ši idėja tokia patraukli ir gyvybinga? Ar turi ji realų pagrindą: ar tikrai įmanoma atkurti praeities žmonių individualizuotus ir apibendrintus (kartos, epochos, civilizacijos) dvasinius portretus? Ar įmanoma istorijos ir psichologijos žinių sintezė? Jeigu taip, tai ar ši sintetinė paribio mokslą, nesvarbu, kaip jį bepavadintume – „istorinė psichologija“, „psichoistorija“ ar „psichologizuota istorija“, galima vadinti tikru mokslu ir ko reikia, kai jis įgytų mokslo statusą?

Į šiuos ir panašius klausimus čia išsamiai neatsakysime ir vargu ar kas atsakytų. Pamėginsime tik apžvelgti bendrą IP idėjos raidos panoramą, apžvelgsime kai kuriuos mėginimus, nenorėtume jų vadinti nesėkmingais, konkretizuoti šią idėją ir žmogaus psichikos istorinę raidą paversti mokslinių tyrinėjimų objektu. IP egzistuoja: gal neturi specifinio metodo, gal dar nėra aiškios jos objekto sampratos, bet, kaip matysime, yra jau šioks toks turinys. IP pagrindas – tai visų ir kiekvieno iš mūsų praeitis. Mes, būdami „čia ir dabar“, kiekvienas skyrium ir kartu taip pat buvome „ten ir tada“, vėl skyrium ir kartu. Tad ir siekimas išsamiau ir adekvačiau rekonstruoti „ten ir tada“ buvusį dvasinį pasaulį visiškai suprantamas.

V. Škuratovas /49, 50/ IP apibūdino kaip istorijos ir psichologijos sąveikos šiuolaikinį etapą, kaip dviejų mokslų paribio zoną, per kurią abiem kryptim keičiamasi faktais, sąvokomis, problemomis ir kitais mokslinės apyvartos produktais. Dviejų mokslų sąveika nėra nauja ir istorijos bei psichologijos paribio zona viena turtingiausių. Daugelio sąvokų, kategorijų ir metaforų psichologijos ir istorijos sudedamosios tapo neatskiriama: „istorinė atmintis“, „kolektyvinė patirtis“, „kolektyvinė sąmonė“,

„archetipas“, „asmenybės istorija“, „psichoistorija“, „psichikos raida“, „psichogenezė“ ir pan.

Dar 1725 m. italas Dž. Viko savo knygoje „Naujo mokslo apie tautų prigimtį pagrindai“ siūlė tirti konkrečios civilizacijos žmogų tokį, koks jis yra, konkrečiai ir istoriškai. Tirti jį reikia specialiųjų mokslų metodais. Subjektyvios istorijos reiškinius turi tirti socialiniai mokslai. Viena tokia specialiaja disciplina, kurios paskirtis atgaivinti ir įdvasinti konkrečios istorinės epochos žmogų, ir turinti tapti IP.

Čia kyla nauji klausimai. Kodėl IP netapo ta specialiaja istorine žmogaus sielos rekonstruotoja tokiu mastu, kokio pageidautų ir psichologai, ir istorikai? Kodėl ji kaip nesubrendėlė atrodo šalia kitų paribio ir jaunesnių mokslų – psichofiziologijos, neuropsichologijos, socialinės psichologijos ar zoopsichologijos? Gal teisus buvo H. Rikertas, priešpriešindamas kaip nesuderinamas „individualizuotą istorijos procedūrą generalizuotai gamtos mokslų procedūrai“ (17; p. 944). Psichologija H. Rikertas priskiria „generalizuotas procedūras“ taikantiems gamtos mokslams. IP, anot H. Rikerto, yra tik savotiškas personažų aprašymas ir negali būti tikroju generalizuojančiu ir teoretizuojančiu mokslu.

H. Rikerto mokslų dichotomija ir realus tarpdalykinių ryšių tarp psichologijos ir istorijos silpnumas susijęs su dviem skirtingom metodologinėm nuostatom (arba paradigmom). Psichologija, praėjusiame amžiuje nukopijavusi gamtamokslinius tyrimų metodus ir strategijas, pasiryžo tapti eksperimentiniu mokslu (šis vardas apskritai tapatinamas su „mokslinės psichologijos“ sąvoka). Laboratorinis eksperimentas su šūkiu „kontroliuoti visus įmanomus kintamuosius“ tapo pagrindiniu reikalavimu. Tačiau toks tyrimo grynumo siekimas nutolino psichologinį tyrimą nuo tikrovės, o pačią psichologiją nuo humanitarinių mokslų.

Istorijos objektai yra žmonių praeities reiškiniai, kuriuos liudija objektyvūs faktai ir kuriuos interpretuoja tyrėjas. Psichologijos objektai izoliuoti ir tikimybiški. Be to, istorijos ir psichologijos objektai atskirti nuo laiko ir erdvės skalėje: istorijos – „ten ir tada“, psichologijos – „čia ir dabar“. Tiesa, laiko ir erdvės izoliaciją mokslinė psichologija mėgina įveikti minėtu generalizavimu (prisiminkime kad ir bihevioristų tendenciją žmogaus išmokymo dėsningumus aiškinti dėsningumais, gautais tiriant žiurkių išmokimą).

Nors ir egzistuoja dviejų mokslų metodologinių nuostatų skirtumai, tačiau praraja tarp jų yra daugiau dirbtinė negu tikra. Pirma, negali būti griežto psichologijos priskyrimo gamtos mokslams. Psichologija daugiau primena disciplinų konglomeratą, o ne monolitinį mokslą. Dar psichologijos klasikais skyrė ikimokslinę, filosofinę ir eksperimentinę (mokslinę)

psichologijas. Dabar dar galėtume pridėti fenomenologinę, humanistinę, gamtos mokslų, socialinę ir kitas psichologijas. IP taikytinos fenomenologinės, socialinės ir bendrosios psichologijos sąvokos.

Antra, eksperimentinė psichologija, pajutusi savo ribotumą ir faktų dirbtinumą, ėmėsi „ekologizuoti“ tyrimo procedūras. Dėl to ir jos kalba darosi suprantamesnė humanitarams. Antra vertus, istorikai, archeologai, kultūrinės antropologijos atstovai, etnografai ir kiti nebeapsiriboja paprasta istorijos šaltinių interpretacija, o taiko gamtos mokslų metodus, modeliuoja pirmykščių žmonių gyvenimo situacijas, atlieka lyginamuosius primityvių kultūrų tyrimus. Vadinasi, tradiciškai skirtinga dviejų mokslų metodologinė orientacija nėra kliūtis egzistuoti jų sintezės rezultatui – IP.

Psichologijos objektas – psichika ir tyrimo metodais izoluoti empiriniai faktai – tai ne monolitas, o aibė psichinių reiškinių, didžiulis jų laukas: nuo konkretaus individo pojūčio slenksčio ar kontrasto suvokimo iki asmenybės, vartojančios, suprantančios ir kuriančios kultūros simbolių. Istoriko empirinių objektų irgi labai daug ir įvairių: tai ne tik puodų šukės ar žemėmis apneštų pastatų liekanos, o ir dvasinės kultūros palikimas (raštai, meno kūriniai, religiniai atributai ir pan.). Šių objektų interpretavimas be psichologijos sąvokų neįmanomas. Istorijos objekto beribiškumas vertė istorijos filosofus traktuoti jį kaip bendresnį fenomeną – žmogaus egzistavimo dvasinį aspektą: R. Hegeliui /10/ istorijos objektas yra Pasaulinė Dvasia, R. Kolingvūdai /4/ – veikla ir veiksmai, kurie turi vidinį (minčių) komponentą. Tačiau kaip atkurti tai, kas buvo mąstoma? Iškyla veiksmų supratimo problema, o istorija virsta „minties istorija“ – „minties atkūrimo per istoriko protą“ mokslu. Todėl V. Diltėjus /6/ ir galėjo teigti, kad istorikas, visada tiriantis kažką unikalaus ir nepakartojamo, yra istorijos proceso sudėtinė dalis. Jam pritaria A. Vaitėdas /47/, teigdamas, kad istorikas, aprašydamas praeitį, vadovaujasi asmeniniais sprendimais, o „žinios visada persunktos emocijų ir ketinimų“ /47:393 p./ Ch. Ortega-y-Gasetas irgi teigia, kad negalima supriešinti istorijos ir proto (jis turėjo galvoje gamtamokslinį protą). Proto reikia ieškoti pačioje istorijoje. Jis siūlo atsakyti „laboratorijų terorizmo“ ir „fizikinio imperializmo“.

Istoriką turi dominti subjektas, o ne kultūra „pati sau“. Istorija negali tapti tikrąja istorija, „neatlikusi pagrindinės paskirties: suprasti žmogų net pačios primityviausios epochos“ /44:58 p./.

Taigi senovės graikų atrastas ir Renesanso epochoje dar kartą atgimęs gamtamokslinis protas virto mokslų apie žmogų sintezės kliuviniu. Iš inercijos jis trukdo suartėti istorijai bei psichologijai. Tačiau metodologiniai kliuviniai nepašalina vidinės reikmės suartėti. Psichologas serga

nostalgija istorijai. Jam, kaip tyrėjui, žmogui ir piliečiui, nėra nereikšminga žmonijos, tautos, šeimos ir jo paties istorija. Psichologija ypač remiasi istorizmu. Istorikas serga nostalgija psichologijai, nes tik ji padeda geriau suprasti, ką išgyveno ir jautė konkretaus laikotarpio žmogus, kokios prielaidos skatino kultūros pažangos raidą, žmogaus kūrybinį aktyvumą, sąmonės formavimąsi. Psichika buvo ir yra svarbus žmonių civilizacijos raidos veiksnys.

2. Istorizmas psichologijoje

Psichologijoje **istorizmo principas** traktuojamas gana plačiai ir paprastai apibūdinamas dviem atskirais principais: **vystymosi** (psichikoje viskas vystosi ir kinta tiek ontogenetiškai, tiek filogenetiškai ir istoriškai) ir **socialinio** (sociologinio, sociokultūrinio) determinizmo (žmogaus psichiką lemia socialinės, kultūrinės ir ekonominės sąlygos). Nors psichikos determinacijos problema traktuojama kaip biosocialinė, tačiau biologinės determinantės suprantamos tik kaip išeities prielaidos.

Į psichologiją istorizmas išplito iš prancūzų sociologinės mokyklos ir pirmasis jį, kaip principą, suformulavo E. Diurkheimas (1858–1917). E. Diurkheimas mintį – žmogus yra istorijos produktas – toliau gilino L. Levi-Briulis (1857–1939), išskyręs dvi visuomenės raidos stadijas: neefektyvaus ir riboto prologistinio ir šiuolaikinio logistinio mąstymo. Be abejo, abu mąstymo būdai sugyvena kartu /14/.

Toliau psichikos socialinio ir istorinio determinuotumo idėjas plėtojo M. Golbvaksas (1877–1945), Š. Blondelis (1876–1939) ir P. Žanė (1859–1947). Psichikos istoriškumo problema konkretizuojama ir skaidoma į individo ir visuomenės santykių, valios, proto, atminties, socialinių veiksmų, individų sąveikos ir pan. raidas. Pavyzdžiui, apie atmintį P. Žanė /37:85 p./ rašo: „Atmintis – tai savitas veiksmas, kurį žmonės išrado istorinės raidos eigoje“. Tobulėjant mneminei veiklai, tobulėjo ir kitos psichikos apraiškos. P. Žanė idėjos gerokai paveikė Ž. Pjažė ir A. Valon /20/ pažiūras bei I. Mejersono IP mokyklą.

Ž. Pjažė sukuria originalią intelekto ir suvokimo individualios raidos teoriją, kurią dar vadina **genetine psichologija** /48/. Ž. Pjažė genetinį metodą taiko ir kaip istorinį filosofinį, ir kaip lyginamąjį psichologinį, ir kaip ontogenetinį, ir kaip funkcinį genetinį. Genetinis metodas – tai metodologinis principas (šia prasme žodis „genetinis“ kildinamas iš sąvokos „genezė“). Pagal šį principą, bet kokios psichikos apraiškos tyrimas turi prasidėti nuo juo vystymosi tyrimo. Ž. Pjažė nuomone, genetiniu principu turi remtis ir pažinimo teorija. Dėl to jis sukuria genetinę epistemologiją – mokslą apie pažinimo formavimąsi.

Prancūzų sociologinė mokykla labai didelę įtaką turėjo L. Vygotskio kultūrinės IP koncepcijai. Tačiau tą IP traktuojama ne kaip atskira psichologijos šaka, o kaip psichologijos metodologinis principas. Net lyginamieji beždžionių, primityvių bendruomenių žmonių ir vaiko raidos tyrimai buvo atliekami ne kaip istoriniai psichologiniai, o tam, kad būtų įrodytas žmogaus psichikos socialinis kultūrinis istorinis determinuotumas /29–31/. A. Asmolovas /26/ šį Rusijos psichologijos „aukso“ amžiaus laimėjimą vertina kaip kultūros istorijos koncepciją (kultūra čia suprantama kaip ženklų ir simbolių, valdančių elgesį, sistema), kaip humanitarinių mokslų (kultūrologijos, lingvistikos, psichologijos, etnopsichologijos ir pan.) metodologiją. L. Vygotskio idėjas toliau mėgino plėtoti A. Leontjevas /39/ ir A. Lurija /39/, tačiau savo mokytojo nepranoko, o mėgindami L. Vygotskio koncepciją sujungti su marksizmu ir leninizmu ją tiesiog suvulgarino. Įkvėpimo pagautas, A. Lurija psichologiją pavadino net istorijos mokslu, rašo tokio pavadinimo straipsnį bet prie to pavadinimo skliausteliuose vis dėlto pridėda paaiškinimą „psichinių procesų istorinės prigimties klausimu“ /40:31 p./.

3. Nuo „tautų psichologijos“ prie „IP“

Dėl istorijos ir psichologijos metodologijų dichotomizacijos susiformavo dvi IP tradicijos, nors pastaraisiais metais jos ir suartėjo bei susipynė. Pirmoji tradicija formavosi dėl istorijos mokslo įtakos kartu su literatūra, vėliau su etnografija ir kultūros istorija. Mėginta įsivaizduoti praeities tautų papročius, gyvenimo būdą ir pan. XIX a. pabaigoje Vokietijoje susiformavo kryptis, gavusi „tautų psichologijos“ pavadinimą. Jos pradininkas buvo Ch. Šteintalis ir M. Lacarusas /27/. Šie autoriai mėgina tyrinėti „liaudies dvasią“, jos vaizdinius ir kitus tos dvasios kintamuosius. Dar giliau „tautų psichologiją“ ėmėsi tyrinėti eksperimentinės psichologijos „tėvas“ V. Vuntas /23–25/. 10 tomų veikale jis mėgina psichologijos sąvokomis aiškinti etnografijos, lingvistikos ir pirmąkart istorijos faktus. „**Tautų psichologija**“, anot V. Vunto, – tai mokslas apie žmogaus dvasinės raidos laiptelius.

Istoriškasis IP variantas puikią dirvą rado prancūzų „Analų“ mokykloje, kurios pagrindėjai M. Blokas, L. Fevras, F. Brodelis bei pasekėjai M. Mandru, Ž. Le Gofas, Ž. Diubė, Ž. Movre ir kiti akcentavo būtinybę tirti istorijos žmogiškąjį turinį, jo dvasinę egzistenciją. Ypač norėtusi išskirti L. Fevrą (1878–1956), mediavistą, kuris išsamiai aprašo viduramžių prancūzų asmenybės, gyvenimo būdo, mąstymo, suvokimo ir net emoci-

nio jautrumo ypatumus /8, 9/. Jis manė, kad IP yra istorijos mokslų disciplina.

Po poros dešimtmečių IP tematika susidomėjo ir rusų istorikai /45, 46/. Aštuntuoju ir devintuoju dešimtmečiais B. Poršnevas surengė diskusiją, kurios pagrindu 1974 m. išleido straipsnių rinkinį „Istorija ir psichologija“ /40/. 1987 m. žymus rusų mediavistas A. Gurevičius /32, 35/ organizuoja seminarą IP klausimais. Seminaro diskusijos apibendrintos tęstiniame leidinyje „Odisejas. Žmogus istorijoje“ /43/.

IP psichologinė tradicija išsirutuliojo iš psichologų profesionalų veiklos, nors, pavyzdžiui, V. Vunto veikalas artimesnis istorinei tradicijai. Tačiau 1948 m. atspausdinamas prancūzų psichologo I. Mejersono veikalas „Psichologinės funkcijos ir tvariniai“ /51/, kuris tapatinamas su IP gimimu. I. Mejersonui didelę įtaką turėjo jau minėtos prancūzų sociologinė ir genetinė mokyklos. Pagrindinė psichologo, pasišventusio istoriniams tyrimams, paskirtis – savo mokslo procedūras pritaikyti neįprastos eksperimentinei psichologijai medžiagos analizei. Nauju aspektu iškyla psichologinio matavimo, psichinių procesų ir veiklos produktų santykio, ženklų prigimties ir pan. problemos. Fundamentinis psichologinės analizės vietas I. Mejersonui yra „veiksmas“. IP tiria psichines funkcijas ir jų raidą analizuodama kalbą, socialinius institutus, religiją, mitus, techniką, mokslą ir meną. Istorijos vyksme būtina išskirti psichologinį komponentą. Veikdamas žmogus kuria ir savo psichines funkcijas, išreiškia save kūriniais, o kūriniai veikia patį žmogų.

I. Mejersono IP tradiciją tęsia jo mokinys Ž. P. Vernanas /28/, kurio pagrindinis interesų objektas – šiuolaikinio racionalaus mąstymo kilmė (jo pradžia siejama su Senovės Graikijos VI a. p. m. e.).

Dabartinį IP etapą vainikuoja F. Klikso veikalas „Bundantis mąstymas“ /12/, kuriame psichologas empirikas, psichofizikos specialistas mėgina apžvelgti kalbos ir komunikacijos, socialinių santykių, rašto, skaičiavimo, kilmės prielaidas ir jų istorinės raidos panoramą. Svarus įnašas ginantis IP yra rostoviečių I. Beljavskio ir V. Škuratovo /27, 49, 50/ bei kitų /42/ darbai.

Nyksta ribos tarp psichologinės ir istorinės tradicijų. IP tematika vis labiau pinasi su etnopsichologijos, kultūros istorijos, politinės psichologijos, kultūrinės antropologijos, socialinės psichologijos ir sociologijos tematika. Todėl IP tematika labai įvairi: fašizmo ir sovietizmo psichologinės prielaidos, senovės graikų ir romėnų papročiai, asmenybės evoliucija, pirklio psichologiniai bruožai, mirties nuostatų istorinė raida, žaidimo istorinė genezė, kultūros entelechija ir t. t.

4. Psichoistorija

Brandžiausia IP kryptis yra psichoanalitinė pakraipa, įvardijanti save kaip psichoistorija. Nors psichoistorijos kilmė datuojama mūsų amžiaus septinto aštunto dešimtmečio sandūra, jos ištakos prasideda Z. Froido ir K. Jungo darbuose. Apskritai „Gelmių psichologija“ turėjo didžiulę įtaką amžiaus Vakarų kultūrai. Etnografija, sociologija, istorija (ypač religijos istorija), mitologija ir pan. labai greitai psichoanalitines schemas pritaikė savo tiriamiems objektams. Archajinėje psichikoje imta ieškoti, kas šiuolaikinio žmogaus psichikoje išstumta į ne sąmonės sritį. Z. Froido „Totemą ir tabu“, A. Jungo mokymą apie kolektyvinę sąmonę, archetipus ir pakartotiną gimimą /11/ beveik galima priskirti IP tematikai (nors pačių autorių tikslas – įrodyti Edipo ar Elektros kompleksų, archetipų ir kitų reiškinių egzistavimą).

Esminę įtaką psichoanalizė (ypač froidizmo ir neofroidizmo pavidalu) turėjo žmogaus socializacijos mechanizmo aiškinimui. Jau tarpukariu gana sėkmingai buvo gvildinama „bazinės asmenybės“ idėja, buvo siūloma „universalijų kultūrinių konstantų“, turinčių įtakos asmenybės raidai, klasifikacija. Tačiau psichoanalitinės krypties posūkis tiesiogiai į IP problematiką įvyko prieš 20–25 metus. Psichoistorijos teoretikais laikomi prancūzų sociologas F. Aries (tyręs vaikystės ir vaikų auklėjimo istoriją, mirties nuostatų raidą /1/) ir Ego psichologijos atstovas E. Eriksonas.

E. Eriksonas savo psichostoriniuose darbuose /7/ asmenybės raidą (personogenezę) sieja ne tik su socialinės grupės tiesioginiais ryšiais, bet ir su platesniu istoriniu kontekstu. Pripažindamas įgimtų biologinių ir psichologinių predispozicijų (pavyzdžiui, naujų faktų ir „egzistencinės prarajos“ – nebūties baimės ir nerimo) svarbą, jis parodo, jog psichologinių apraiškų įvairovę nulemia žmogaus raidos psichosocialinės sąlygos. Svarbiausias asmenybės tikslas – identiško įgijimas. Atskirų žmonių gyvenimo istorijos sujungtos į bendrą. Žmogaus gyvenimo psichoistorija yra kintanti, dinamiška, tačiau visose kultūrose galima išskirti aštuonias universaliąsias individualaus augimo fazes. Kiekvienoje fazėje visuomenė suteikia tam tikrų galimybių asmenybei augti.

Apie psichoistorinės paradigmos taikymo mastą byloja ir sprendžiamų klausimų bei spausdintų darbų gausa: psichoistorijos teorija, asmenybės istorinė raida, vaikystės ir šeimos istorija, emocijų istorija, istorinių asmenybių psichologiniai portretai, politinių lyderių asmenybė ir politinių reiškinių mechanizmai ir t. t. /2, 5, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 22/. Psichoistorikai turi pastovią tribūną – leidžia tris gana populiarius žurnalus: „The J. of Psychohist“, „The Psychohist. Rev.“ ir „Psychohist Bull. of Internat. Psychohist. Assoc.“ Iš pastarojo pavadinimo matome, jog yra Tarptautinė psichoistorijos asociacija.

5. Sintezės horizontai

IP – tai savotiška psichologinė paleontologija ar archeologija, kurios pagrindinis tikslas – psichikos rekonstrukcija iš istorijos faktų. Tokie faktai gali būti žmonių veiklos produktai, vaikų ir tėvų santykiai, demografinė struktūra, sveikata, kūno matmenys ir dar daug kas. Sprendžiamų klausimų įvairovė irgi begalinė: nuo atskirų psichologinių funkcijų kilmės ir raidos, istorinių veikėjų asmenybių rekonstrukcijos iki stabilijų ir kintančiųjų psichikos sudedamųjų išskyrimo.

Paplitusi nuomonė, kad istoriniais laikais keitėsi tik psichikos ir sąmonės turinys, o jų struktūra ir mechanizmai nekito. Tačiau akivaizdu, kad vėlyvomis autogenezės stadijomis ir netgi tik kromanjoniečio istoriniu laikotarpiu susiformavo galingas informacijos verbalinio reprezentavimo kodas, iš esmės pakeitęs ir archajinį mąstymą, ir visus kitus pažinimo procesus. Šis kodas tapo sąvokinio mąstymo pagrindu. Jau istoriniais laikais vaizdas ir emocionalus archajinis mąstymas virto mitologiniu, o 6 a. p. m. e. Jonijos filosofai atrado racionalųjį mąstymą, kuris pakeitė visą Senovės Graikijos socialinį gyvenimą. Po permainų susiformavo homo politikus (Aristotelio „zoon politikon“), kuris atrado įvairias visuomenės valdymo formas (taip pat ir demokratiją).

Rekonstruoti išorinius kultūros atributus iš istorinių šaltinių pakankamai sunku. Bet dar sudėtingiau rekonstruoti psichikos kintamuosius. Be istorinės ir kultūrinės interpretacijos, dar būtina ir psichologiškai aiškinti, faktus pervesti į psichologinių sąvokų kalbą. Būtina kiek įmanoma platesnė gausios istorinės, etnografinės ir lingvistinės medžiagos analizė ir sintezė. Psichikos kintamieji išnyko kartu su jų savininkais, buvusiais „ten ir tada“, o tyrėjas gyvena „čia ir dabar“. Todėl IP komplikuoja nuolatinė galimybė iškraipyti buvusią tikrovę. Net preciziški fizikiniai tyrimai iškraipo tiriamą objektą (N. Boras tai pavadino papildomumo principu). Psichologai šį reiškinių vadina „eksperimentuotojo efektu“. IP jį galima pavadinti **interpretuotojo efektu**. Rekonstruodami neandartaliečio, pirmykščio kromanjoniečio, babiloniečio ar Vytauto laikų bajoro mąstymą, suvokimą, atmintį ar valią, trūkstamas grandis užpildome savo atitinkamomis savybėmis. Tokį praeities žmogaus įvilkimą į šiuolaikinio žmogaus psichologinį rūbą galima pavadinti „redukcionizmu iš dabarties“.

Taigi IP misija – rekonstruoti mūsų pirmtakų dvasinį pasaulį – yra labai sudėtinga ir sunki. Psichologiniu utopizmu galima pavadinti mąstymą, kad atrasti psichinio funkcionavimo dėsningumai yra imanentiški, fundamentalūs, tinkantys visoms epochoms, rasėms ir tautoms. Tokio utopizmo neišvengė nė viena psichologijos kryptis, bet ypač jis pavojingas IP. Žmogus yra daugingas ir įvairus /3/, ypač jei jį analizuosime dar ir

istoriniame kontekste. Kita vertus, tai nereiškia, kad IP negalioja „mąstymo ekonomijos“ principas, kuris teigia, jog nereikia ieškoti sudėtingų reiškinio aiškinimų, jeigu jį galima paaiškinti paprastai.

Apibendrinant norėtuši atkreipti dėmesį į keturis istorijos ir psichologijos sąlyčio taškus. Pirmasis sąlyčio taškas liečia pačios psichologijos, kaip mokslo (ir galbūt kaip poveikio žmonėms meno), istoriją. Šia prasme psichologija remiasi istorijos metodais savo raidai aprašyti (istorinė psichologijos refleksija). Tai būtų psichikos supratimų ir aiškinimų istorija, kuri formaliai neilga, bet sudėtinga ir dramatiška.

Antrasis sąlyčio taškas – tai istorizmo principo taikymas psichologijos objektui suprasti (žr. 2 skirsnį).

Trečias istorijos ir psichologijos sąlyčio taškas – tai **psichikos, kaip istorijos** (kultūros žmonijos raidos) **veiksnių**, atskleidimas. Psichologinis faktorius civilizacijos raidoje dažniausiai nutylimas ir demėsys sutelkiamas į ekonominius, socialinius, geografinius ar politinius veiksnius ir sąlygas, kurie patys savaime yra psichinės veiklos išdava. Ypač norėtuši atkreipti dėmesį į tokius reiškinius kaip mąstymo kūrybiškumas, smalsumas ir domėjimasis, agresyvumas, altruizmas ir gebėjimas nuslopinti arba sustiprinti vidines paskatas (valia). Psichika buvo ir liko svarbus biologinės, o vėliau ir kultūrinės evoliucijos veiksnys. Psichologiniai veiksniai nulėmė tai, kad toje pačioje geografinėje situacijoje gyvenančios vienos žmonių populiacijos įgijo pranašumą prieš kitas. Pravartu prisiminti ir Č. Darvino /36: p. 253/ žodžius: „Nors civilizacijos progreso klausimas ir neaiškus, tačiau nesunku įsitikinti, kad tauta, ilgą laiką produkavusi didesnę skaičių aukšto intelekto, energingų, drąsių, patriotiškų ir geranoriškų žmonių, aplenkia mažiau gabias tautas“. Mums būtų įdomus toks klausimas: kokios psichologinės savybės nulėmė tai, kad, turėdami panašias starto galimybes, baltai smarkiai atsiliko nuo slavų ir germanų ir nepasiekė tokios geopolitinės ir kultūrinės ekspansijos, kokią pasiekė jie?

Kitas svarbus klausimas būtų asmenybės vaidmuo socialiniame gyvenime ir istorijoje. Mes, primatai, matyt, turime paveldimas tendencijas dominuoti (būti vadais) ir būti pavaldiniais (sekti vadais). Iš šios tendencijos išplaukia daug sociopolitinių padarinių.

Istorijos ir psichologijos sintezė būtų vienpusiška, jeigu neatsižvelgtume į biologinių veiksmų vaidmenį, t. y. žmogaus priešistoriją, kuri daug kartų ilgesnė už jo istoriją. Čia pravartu būtų sintezuoti sociobiologijos žinias. Sociobiologija teigia, jog žmogaus biologinė evoliucija nesustojo. Įsijungus sociokultūriniais veiksniais, ji įgijo kiek kitokį pobūdį. Kalbama apie abipusę kultūros ir genų sąveiką, kurią sociobiologai pavadino **genokultūrine koevoliucija** /38/.

Ketvirtas istorijos ir psichologijos sąlyčio taškas sudarytų jau pačios IP turinį. Šia prasme IP galima būtų suskirstyti į panoraminę IP (tiria psichikos istorijos etapus, psichinės raidos bendrąsias tendencijas, biogenetinio dėsnio galiojimą psichikos individualioje raidoje – psichologinę rekapituliaciją) ir konkrečių problemų IP (atskirų psichinių funkcijų kilmė ir raida, istorinių veikėjų ir jų grupių psichologinė rekonstrukcija, nacionalinio charakterio ištakos ir pan.).

Literatūra

1. Ariès Ph. *Western Attitudes Towards Death: From the Middle Ages to the Present*. Baltimore a. L.: The J. Hopkins Univ. Press, 1974. 111 p.
2. Bagdonas A. Daugiamatis žmogus // Lietuvos švietimo sistemos reformos gairės. V.: Valstybinis leidybos centras, 1993. P. 70–85.
3. Beisel D. R. *From History to Psychohistory: A Personal Journey / J/ Psychohist.* 1978. V. 6. N. 1. P. 1–65.
4. Collingwood R. G. *Human Nature and History // Ideas of History*. Val. 2. *The Critical Philosophy of History*. N. 4.: E. P. Dutton, 1969. P. 35–56.
5. Dervin D. *Psychohistorical Models / J. Psychohist. sychoist.* 1993. V. 20. N. 4. S. 427–452.
6. Dilthey W. *Structural Coherence of the Psyche // Treasury of Philosophy*. N. Y.: Philosophical Library, 1955. P. 336–337.
7. Erikson H. *Young Man Luther. A Study in Psychoanalysis and History*. N. Y.: W. W. Norton a. Co., 1962. (1993 reprint). 288 p.
8. Febvre L. *Sensibility and History: How to Reconstitute the Emotional Life of the Past // A New Kind of History From the Writing of Febvre*. L.: Routledge a. Kegan Paul, 1973. P. 12–26.
9. Febvre L. *History and Psychology // A New Kind of History From the Writing of Febre*. L.: Routledge a. Kegan Paul, 1973. P. 1–11.
10. Hegelis G. *Istorijos filosofija*. V.: Mintis, 1990. 496 p.
11. Jung C. G. *Collected Works of C. G. Jung*. Val. 9. Part I. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. N. 4.: Princeton University Press, 1980. P. 1–150.
12. Kliksas F. *Bundantis mąstymas. Žmogaus intelekto kilmė ir raida*. V.: Mintis, 1988. 304 p.
13. Lawton H. *Psychohistory Today and Tomorrow / J. Psychohist.* 1978. V. 5. N. 3. P. 325–356.
14. Levy-Bruhl L.
15. Marvick E. *New Lives: Differential Receptions of Psychobiographical Writing by Twentieth-century Historians // Psychohist. Psychoist. Rev.* 1992. V. 21. No 1. S. 3–26.
16. Mayer D. *The Emotional Madness of the Dangerous Leader / Psychohist.* 1993. V. 20. No 3. P. 331–348.
17. Rickert H. *Natural and Cultural Science // Treasury of Philosophy*. N. Y.: Philosophical Library, 1995. P. 992–994.

18. Stein H. Organizational Psychohistory / J. Psychohist. 1993. V.21. No 1. P.97–114.
19. Stierlin H. A. Hitler: A family Perspective. N. 4.0: The Psychohistory Press, 1974. P. 152.
20. Valonas A. Psichinis vaiko vystymasis. K.: Šviesa, 1972. 159 p.
21. Varieties of psychohistory. N. Y.: Springer Publ. Co., 1976. 370 p. 22. Weinstein F. Some Comments on the History of Emotional // Psychohist. Rev. 1990. V.18. No 3. P. 293–302.
23. Wundt W. Volkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. Leipzig: Engelmann, 1900–1920.
24. Wundt W. Problem der Volkerpsychologie. Leipzig: Wiegandt, 1911. 120 p.
25. Wundt W. Elements of Folk Psychology. Outlines of a Psychological History of the Development of Mankind. L. a. N. Y.: Allen, 1916. XXIII, 532 p.
26. Асмолов А. Социальная биография культурно-исторической психологии // Л. С. Выготский, А. Р. Лурия. Этюды по истории поведения. М.: Педагогика-Пресс, 1993. С. 3–18.
27. Белявский И. Г., Шкуратов В. А. Проблемы исторической психологии. Ростов-на-Дону: Ростовский университет, 1982. 244 с.
28. Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли. М.: Прогресс, 1988. 224 с.
29. Выготский Л. С. История развития высших психических функций // Собр. соч., Т. 3. М.: Педагогика, 1983. С. 5–328.
30. Выготский Л. С. Учение об эмоциях. Историко-психологическое исследование // Собр. соч., Т. 6. М.: Педагогика, 1984. С. 91–320.
31. Выготский Л. С., Лурия А. Р. Этюды по истории поведения. М.: Педагогика-Пресс, 1993. 223 с.
32. Гуревич А. Я. Представления о времени в средневековой Европе // История и психология. М.: Наука, 1971. С. 159–198.
33. Гуревич А. Я. Изучение ментальностей: Социальная история и поиски исторического синтеза / Сов. этнография. 1988. N. 6. С. 16.
34. Гуревич А. Я. Еще несколько замечаний о личности и индивидуальности в истории культуры // Одиссей. Человек в истории. 1990. М.: Наука, 1990. С. 76–89.
35. Гуревич А. Я. Средневековый купец // Одиссей. Человек в истории. М.: Наука, 1990. С. 97–131.
36. Дарвин Ч. Происхождение человека и половой отбор // Соч. Т. 5. М.: Из-во АН СССР, 1953. С. 118–680.
37. Жане П. Эволюция памяти и понятия времени // Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти. М.: Изд-во МУ, 1979. С. 85–92.
38. Ламсен Ч., Гушурет А. Генокультурная коэволюция: человеческий род в становлении / Человек. 1991. No 3. С. 11–17.
39. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. М.: Мысль, 1965. 571 с.
40. Лурия А. Р. Психология как историческая наука (к вопросу об исторической природе психологических процессов // История и психология. М.: Наука, 1971. С. 31–62.
41. Лурия А. Р. Об историческом развитии познавательных процессов. М.: Наука, 1974. 172 с.

42. Никандров В. В. Историческая психология как самостоятельная научная дисциплина / Вестн. ЛГУ. Сер. 6. 1991. No 1. С. 55–64.
43. Одиссей. Человек в истории. 1989. М.: Наука, 1989. 198 с. 1990. 222 с. 1991. 192 с.
44. Ортега-И-Гассет Х. Что такое философия? М.: Наука, 1991. 408 с.
45. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история. М.: Наука, 1979. 232 с.
46. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии). М.: Мысль, 1974. 487 с.
47. Уайтфед А. Н. Приключения идеи // Избр. работы по философии. М.: Прогресс, 1990. С. 389–702.
48. Флейвелл Дж. Х. Генетическая психология Жана Пиаже. М.: Просвещение, 1967. 623 с.
49. Шкуратов В. А. Психика. Культура. История. Ростов-на-Дону: Ростовский университет, 1990. 256 с.
50. Шкуратов В. А. Историческая психология в перекрестках человеко-знания // Одиссей. Человек в истории. 1991. М.: Наука, 1991. С. 103–114.
51. Ярошевский М. Г., Анцыферова Л. И. Развитие и современное состояние зарубежной психологии. М.: Педагогика, 1974. 303 с.

HISTORICAL PSYCHOLOGY: THE VERSIONS OF SYNTHESIS

A. BAGDONAS

S u m m a r y

Different aspects and problems of historical psychology in the paper are discussed. Historical psychology as an interdisciplinary area of knowledge is complicated by different historical methodologies and experimental psychology (individualized approach v. generalized approach according to H. Ricket's dichotomy). The introduction of the principle of historicism (historical determinism) into psychology resulted in the formation of Piagian genetic psychology, Vygotsky's cultural psychology and the French school of historical psychology. Another source of development of the last one was the investigations of „psychology of nations“ (W. Wundt). The most developed version of the synthesis of psychology and history is psychohistory, based on the psychoanalytical tradition (E. Erikson). Four fruitful points of interaction of psychology and history are discussed: 1) the history of psychology as science; 2) historical (sociocultural) determinism; 3) the analysis of psychological variables as factors of human history and progress; 4) the content of historical psychology (evolution and history of psychological functions, psychological recapitulation, reconstruction of historical personalities and psychological variables of the groups, etc.).